

ՀԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ
ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

***Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ***

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սպարասխանատու քարտուղար*), Պատրիկ
Տոնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

- Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիսիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ. բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արքայը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոդյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյունիսյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծխական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Ասրղիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Սոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խենճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիսնակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արքախանյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արրակ Դաբաղյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագրական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աւանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անյոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ագուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պեյրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղանալանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաժխական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Մարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԵՐԿՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ, ԵՐԿՈՒ ՀԱՄԱՅՆՔ. ՆՈՐԱԿԱՌՈՒՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԿՐՈՆԱ-ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏԸ

Յուլիա Անտոնյան*

Հոգևածում ուսումնասիրվում են Հայաստանում ժամանակակից եկեղեցաշինական գործընթացների մարդաբանությանը վերաբերող որոշ խնդիրներ: Մասնավորապես, դիտարկվում է հեղինակի դաշտային փորձից մի դրվագ, որը ոչ միայն պատկերում է հայաստանյան կրոնական զարգացումների հետ առնչվող իրականությունը, այլև տեսական քննարկման համար ուշագրավ երևույթ է: Խոսքը Գեղարքունիքի մարզի Լճաշեն գյուղի երկու եկեղեցիների մասին է՝ նորակառույց և կառուցվող, որոնք պատկանում են երկու տարբեր կրոնական ուղղություններին (հիստոնական և հայ առաքելական) և որոնց կառուցման ընթացքը մարմնավորում է համայնքում գոյություն ունեցող երկու կրոնական համայնքների միջև հարաբերությունների, մշակութային և սոցիալական դիրքերի և կարգավիճակների վերադասավորումը, ինչպես նաև նպաստում է ներքին կրոնա-մշակութային հակասությունների բացահայտմանը:

Բանալի բաներ. եկեղեցի, համայնք, հիստոնականներ, կրոնականություն:

2015 թ. մայիսին Հայաստանի Ճարտարապետների միության նախագահի մամուլի ասուլիսի ժամանակ հնչեցրած տեղեկության համաձայն, 1990-ականների սկզբից ի վեր նորակառույց եկեղեցիների քանակը Հայաստանում մոտենում է հարյուրի: Ամեն մի եկեղեցի ունի իր կառուցման պատմությունը, դրդապատճառները, դերակատարումը համայնքի սոցիալական և մտային կյանքում: Եկեղեցիների կառուցման մարդաբանությանը ու սոցիոլոգիային մինչ օրս նվիրված է ոչ մեծ թվով գիտական գրականություն, որից զգալի մասը քննարկում է հին և ժամանակակից եկեղեցիների ճարտարապետական ձևերի մշակութային, ծիսական և խորհրդաբանական յուրահատկությունները¹, եկեղեցիների՝ որպես սրբա-

* Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ:

1 Kilde J. H., Sacred Power, Sacred Space: An Introduction to Christian Architecture and Worship. New York, 2008; Hoffman D. R., Seeking the Sacred in Contemporary Religious Architecture. Kent, OH, 2010; Smith J. Z., To Take Place: Toward Theory in Ritual. Chicago, 1987.

զան վայրերի, հիմնման կրոնական և մշակութային դրդապատճառները² և, վերջերս առաջացած մարդաբանական մոտեցմամբ՝ եկեղեցին դիտարկելով որպես ոչ թե լոկ սոցիալական և մշակութային իմաստներով օժտված կառույց, այլ որպես երևույթ, որը սերտորեն առնչվում է ինքնության խնդիրների, առասպելաբանական մտածողության, սոցիալական պրակտիկաների և համայնքային սոցիալական ու մշակութային այլ գործընթացներին³։ Նմանատիպ մոտեցումն ակնհայտ է նաև որոշ հայ գիտնականների աշխատություններում։ Օրինակ, Լ. Աբրահամյանն իր աշխատություններից մեկում անդրադարձել է վաղ քրիստոնեական Հայաստանում առաջին եկեղեցիների կառուցման առասպելաբանական արմատներին և մոտիվներին⁴, մեկ ուրիշ աշխատության մեջ նա քննարկել է տաճարի (ինչպես նաև՝ խոնարհված տաճարի) կերպարն ու դերը որպես հայ ինքնության հիմնական խորհրդանիշներից մեկը⁵։ Հ. Պետրոսյանը նույնպես դիտարկել է տաճարը որպես ավանդական տեքստերում ու դիսկուրսներում հանդես եկող լանդշաֆտի «հայկականության» նշան, որպես սոցիալական խմբի էթնիկ և կրոնական ինքնության ցուցիչ, ինչպես նաև որպես անցյալի մասին նյութականացված և առարկայացրած հիշողություն և իդեալական պատմական անցյալի մետաֆորիկ մշակութային մոդելի մարմնավորում⁶։

Հայաստանում արդի եկեղեցաշինության խնդրին ես արդեն անդրադարձել եմ երկու հոդվածներում (2014, 2015)⁷, որտեղ այն քննարկվել է

- 2 *Ande'zian S.*, Introduction: Proc'ès de foundation. – *Archive des sciences sociales des religions, Fondations des lieux de culte*, 151 (juillet-septembre 2010).
- 3 *Köllner T.*, Built with God or Tears? Moral Discourses on Church Construction and the Role of the Entrepreneurial Donations. – In: Zigon J. (ed.), *Multiple Moralities and Religions and Post-Soviet Russia*. New York, 2011, pp. 191–213; *Köllner T.*, Businessmen, Priests and Parishes: Religious Individualization and Privatization in Russia. – *Archives de sciences sociales des religions* 162 (April–June 2013), pp. 37–53; *Толшева Д.*, От восстановления храма к созданию общины: самоограничение и материальные трудности как источник приходской идентичности. – В кн.: *Приход и община в современном православии: корневая система российской религиозности*. Ред. Агаджанян А., Русские К. М.: Весь мир, 2011; *Manning P.* Materiality and Cosmology: Old Georgian Churches as Sacred, Sublime, and Secular Objects. – *Ethnos*, vol. 73, N 3, Sept. 2008.
- 4 Տե՛ս *Աբրահամյան Լ.*, Զոհի մարմնից աճող երկնային տաճարը. – Հայոց սրբերը և սրբավայրերը. ակունքերը, տիպերը, պաշտամունքը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2001:
- 5 Տե՛ս *Abrahamian L.*, *Armenian Identity in a Changing World*. Costa Mesa: Mazda Publishers, Inc., 2006, pp. 131–132.
- 6 *Petrosyan H.*, The Temple. – In: Abrahamian L. and Sweezy N. (eds), *Armenian Folk Arts, Culture, and Identity*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2001, p. 50. Հմնմ. *Abrahamian L.*, *Armenian Identity*, pp. 28–133.
- 7 *Antonyan Yu.*, Political Power and Church Construction in Armenia. – In: Agadjanian

որպես քաղաքական և տնտեսական ազդեցություն ունեցող անհատների իշխանության լեգիտիմացման և պահպանման մեխանիզմներից մեկը, ինչպես նաև եկեղեցաշինության այլ սոցիալական իմաստներն ու համայնքային կյանքի շրջանակներում ունեցած դերակատարումը:

Այս հոդվածում ես նպատակ ունեմ անդրադառնալու իմ դաշտային փորձից ընդամենը մեկ դրվագի, որը ոչ միայն արտացոլում է հայաստանյան կրոնական զարգացումների հետ առնչվող իրականությունը, այլև տեսական քննարկման համար ուշագրավ մի երևույթ է: Խոսքը Գեղարքունիքի մարզի Լճաշեն գյուղի երկու եկեղեցիների մասին է՝ նորակառույց և կառուցվող, որոնք պատկանում են երկու տարբեր կրոնական ուղղությունների (հիսունական և հայ առաքելական) և որոնց կառուցման ընթացքը մարմնավորում է համայնքում գոյություն ունեցող երկու կրոնական համայնքների միջև հարաբերությունների, մշակութային և սոցիալական դիրքերի և կարգավիճակների վերադասավորումը, ինչպես նաև ներքին մշակութային հակասությունների բացահայտման պատմությունը:

Սակայն մինչև բուն նյութին անցնելը, կարևոր է մի քանի խոսքով անդրադառնալ քրիստոնեական եկեղեցու գաղափարախոսության որոշ պատմական զարգացումներին, որոնք կօգնեն հասկանալու հայ առաքելական և բողոքական եկեղեցու ընկալումների տարբերությունը:

Քրիստոնեական եկեղեցու, որպես Աստծո հետ օրինականացված, «ճիշտ» և էֆեկտիվ հաղորդակցման վայրի ողջ գաղափարը քրիստոնեության պատմության ընթացքում ենթարկվել է զգալի փոփոխությունների: «Եկեղեցին» վաղ քրիստոնեական համայնքների համար եղել է միացյալ աղոթքների և հանդիպումների համար հավաքատեղի (հունարեն «էքլեսիա» բառը հենց համայնքային ժողով է նշանակում): Նման հավաքատեղիներ կարող էին ծառայել շարքային համայնականների տները (կամ տների կցակառույցները), որոնք համարվում էին ծիսական վայրեր, բայց ոչ պարտադիր սրբազնացված⁸: Ավելի ուշ առաջանում են առանձին, ֆորմալ կառույցներ, որոնք սերտորեն կապված են լինում նահատակների պաշտամունքի հետ և, այդպիսով, ձեռք են բերում սրբազան վայրի գաղափարն ու հատկանիշները⁹: Տարբերությունը ծիսական և սրբազան վայրե-

A., Jodicke A., van Der Zverde E. (eds.), Religion, Nation and Democracy in South Caucasus. London & New York: Routledge, 2015, pp. 81–95; *Antonyan Yu.*, Church, God and Society: Toward the Anthropology of Church Construction in Armenia. – In: A. Agadjanian (ed.), Armenian Christianity today. Ashgate, 2014, pp. 35–56.

8 *Kilde J. H.*, Sacred Power, pp. 16–29.

9 Նույն տեղում, էջ 33–37; *Brown P.*, The Cult of the Saints. Chicago, 1981, pp. 7–9, 40–41.

Նկ.1. Բեթել, հիսունականների եկեղեցի

րի միջև նշմարվում է տարբեր կրոնական մշակույթներում տաճարի հանդեպ վերաբերմունքների մեջ: Ամեն կրոնը չէ, որ զարգացրել է եկեղեցու, որպես ծիսական նպատակներին ծառայող և միևնույն ժամանակ սրբազան ընկալվող վայրի գաղափարը: Որոշ կրոնական մշակույթներում ֆիզիկական տարածությունը քիչ արժեք ունի, ի տարբերություն համայնքի, որն ինքն իրեն համարվում է սրբազանի աղբյուր: Օրինակ, բողոքական մշակույթները հենց նման կրոնական մոտեցումների կարող են ծառայել: Որոշ մշակույթները ընդհանրապես խուսափում են ծիսական տարածքի առանձնացումից և սահմանափակումից և ծեսի «եկեղեցականացումից», այնինչ այլ կրոններում, հակառակը, մեծ ճիգեր են գործադրվում սրբազան վայրերի ստեղծման ու կառուցման ուղղությամբ¹⁰:

Մեր ուսումնասիրած դեպքում խոսքը գնալու է մեկ գյուղում երկու տարբեր կրոնական ուղղությունների հետևորդների կողմից եկեղեցիների կառուցման գործընթացների և դրանց ընկալման մասին:

Գեղարքունիքի մարզի Լճաշեն գյուղի բողոքական եկեղեցին (նկ.1) կառուցվել է ավետարանչական քրիստոնյաների կամ հիսունականների համայնք ի կողմից 2000-ական թվականների սկզբին (ավելի ճշգրիտ տարեթիվը մեր բանասացները չկարողացան հիշել): Այն գործում է որպես աղոթատուն շաբաթ-կիրակի օրերը, ընդ որում, շաբաթ օրերը մեծերն են գալիս, ինչպես վկայում են եկեղեցու հարևանությամբ ապրող գյուղացիները, իսկ կիրակի օրերը՝ երեխաները:

Հայ առաքելական եկեղեցու կառուցումը (նկ.2) ձեռնարկվել է 2013թ., երբ գյուղի 185-ամյակի կապակցությամբ տեղի է ունեցել նրա հիմնարկերը:

10 Hoffman D.R., Seeking the Sacred, pp. 2–3.

Լուս. 2. Առաքելական եկեղեցու հիմքը Լճաշենում, 2014թ.

Հիսունականների եկեղեցու կառուցման մասին մեզ պատմեց եկեղեցու անդամներից մեկը՝ 53 տարեկան մի կին, որը միևնույն ժամանակ գյուղապետի զարմիկն է և փոխգյուղապետի կինը: Այդ ընտանիքի կրոնական խառը իրավիճակը, իմ կարծիքով, կարևոր գործոն էր գյուղի ոչ միայն ընդհանուր մթնոլորտի ձևավորման համար, այլ նաև հայ առաքելական եկեղեցու կառուցման նախաձեռնության գործում:

Եկեղեցու կառուցման ընթացքի վերաբերյալ այդ կնոջ ամենատպալմորիչ հիշողությունն այն էր, որ եկեղեցին կառուցվել է համայնքի ձեռքով և ուժով. *«Մեր եկեղեցին կառուցել ենք մենք՝ եղբայրներս, քույրիկներս¹¹: Քույրիկներս գնացել ենք, ցեխ ենք կրել, ջուր ենք կրել, հաց ենք սարքել, ճաշ ենք եփել, փեղ ենք կրել, ամեն ինչ արել ենք...»*: Պատմելիս կինն այդ եկեղեցին համեմատում է տան հետ՝ *«Ոնց որ էսօր իմ տունն ա, շինարարություն ենք որոշել արել, ես ջուր եմ կրում, ամուսինս ցեխ ա անում, ես ցեխը տալիս եմ իրան, ինքն էլ լցնում, անում ա, ըրենց մենք գործ ենք արել»*: Հիսունականների համայնքի ընկալումը որպես մեկ ընտանիք շատ յուրահատուկ է բոլոր հիսունականների համայնքներին, սակայն այստեղ նաև ընդգծված է «ընդհանուր տան» կառուցման գաղափարը, որը նաև Աստծո տունն է և որի համար յուրաքանչյուրի արած ներդրումը ընկալվում է որպես ընդհանուր գործում իր մասնաբաժինը, իր անձնական «ընծան» Աստծուն: Կոչը չէր հետաքրքրում ֆինանսական ներդրումների աղբյուրը (չէ որ շինանյութերը որոշակի ֆինանսական ներդրումներ են պահանջում), նա կենտրոնանում էր միայն իր սեփական

11 Այստեղ բանասացը ի նկատի ունի եկեղեցու անդամներին, որոնք միմյանց դիմում են «քույր» ու «եղբայր» բառերով:

Ներդրման վրա, շեշտելով դրա օրինական, աստվածաշնչային արժեքը՝ «Ես ըրենց բաներով (եկեղեցու կառուցման ֆինանսական հարցերով-Յու.Ա.) բացարձակապես չեմ հետաքրքրվում: Ինձի պերք ա իմ ընծան, Աստծո առաջ իմ ընծան...: <....> Աստվածաշնչի մեջ գրված ա, որ դու քո ընծային պիտի միշտ հավարարիմ մնաս, տասանորդի մեջ պիտի հավարարիմ լինես, մեր տասանորդը տասանորդ է մնում»: «Աստծո տան» գաղափարը պարփակված է նաև եկեղեցու «Բերել» անվանման մեջ, ինչը բառացիորեն նշանակում է «Աստծո տուն»: Այդ անվան կապակցությամբ կինը պատմեց աստվածաշնչային պատմություն Մովսեսի և Աստծո հանդիպման մասին, որը, իր կարծիքով, պատկերում է այդ բառակապակցության առաջացումը:

Համայնքի ֆիզիկական մասնակցությունը եկեղեցու կառուցման գործում շեշտել են և ուրիշները, ոչ-հիստոնականները՝ «Հիմի դրսից ֆինանսավորում եղել ա - չի եղել, չեմ կարող ասել, բայց իրանք իրանց ուժերով [են կառուցել], իմ օղորմածիկ քեռին էլ ա մասնակցել, քար շարելումարելու մեջ» (գյուղապետի հետ հարցազրույցից):

Ինչպես մեզ հայտնեց Սևանի հիստոնականների համայնքի հոգևոր հովիվը, այդ եկեղեցու կառուցումը ձեռնարկել են հենց նրանք և նմանատիպ եկեղեցիներ կան նաև այլ վայրերում, օրինակ Գագարին գյուղում: Փաստորեն, ֆինանսական միջոցներն էլ են իրենք տրամադրել (որոնց աղբյուրի մասին չուզեցին հայտնել), իսկ անվճար աշխատուժը գյուղացիներն են եղել: Սևանի հովվի համար կարևոր էր իրենց նախաձեռնության փաստը շեշտելը («Մենք ենք կառուցել..., մենք ենք ձեռնարկել..., բոլորս ճարտարապետ էինք...»), սակայն Լճաշենի համայնքում այդ մասին ոչ ոք չէր հիշատակում, նրանց համար ավելի կարևորվում էր համայնականների միասնական մասնակցությունը: Կան նաև որոշակի տարբերություններ եկեղեցու իմաստավորման մեջ: Գյուղի հիստոնական բնակիչներն այն ընկալում են որպես առաքելականին հակադրված «մեր եկեղեցի», որը ընկալվում է որպես «մեր» և «նրանց» կրոնական ինքնության խորհրդանիշ: Հակառակ գյուղապետի պնդումներին, որ հիստոնականները պատրաստ են ֆիզիկապես աջակցել առաքելական եկեղեցու կառուցմանը, մեր բանասացը պատասխանեց՝ «Մենք մեր եկեղեցին ունենք, ինչի պիտի առաքելականը կառուցենք»:

Ի մի բերելով հիստոնականների վերաբերմունքը իրենց նորակառույց եկեղեցու նկատմամբ (Աստծո տուն, ընծա, ինքնության խորհրդանիշ)՝ կարելի է ենթադրել, որ դրանով հիստոնականները որոշ չափով օժտում են իրենց աղոթավայրը ավանդական եկեղեցու գործառնություններով և

խորհրդանիշներով՝ ներկրելով այդ բառի ավանդական իմաստը նոր գաղափարախոսության մեջ:

Ի տարբերություն նրանց, Սևան քաղաքի հիսունականների համայնքի հոգևոր հովիվը նորակառույց եկեղեցու մասին խոսելիս ցուցադրում է այլ ընկալում՝ հանդիպումների վայր, աղոթատուն, կարևորություն չտալով ոչ դրա հիմքից կառուցելու փաստին (*«նորը կառուցելը ավելի հեշտ է, քան թե հինը քանդելը»*), ի նկատի ունենալով հին շենքերի վերակառուցման և համայնքի կարիքներին հարմարեցման փորձը ուրիշ բնակավայրերում, մասնավորապես հենց Սևանում), ոչ ճարտարապետական լուծման խորհուրդին՝ ավելի շատ մտածելով հանրային կարծիքի մասին (*«դե մի ձև պիտի անեինք, չէ՛», «եռանկյունի անեինք, պիտի ասեին, մասուններ են, արեցինք, որ աղմուկից, աղաղակից հեռու մնանք»¹²*), ոչ էլ դրա ծիսական առաքելությանը՝ ավելի շեշտելով պրակտիկ կողմերը (*«Դահլիճում սյուներ ունենալը հաճելի չի: <...> Մեր նպատակների համար մենք չգիրենք, ինչը պիտանի ա, կամ պիտանի չի»*):

Թեև ուղղակիորեն ոչ ոք դրա մասին չխոսեց, սակայն առաքելական եկեղեցու կառուցման գաղափարը հավանաբար որոշ չափով պայմանավորված էր նաև հիսունականների եկեղեցու կառուցման փաստով: Եթե դիտարկենք առաքելական եկեղեցու կառուցման հետ կապված գյուղական դիսկուրսները, ապա կհայտնաբերենք, որ դրանք լրիվ այլ գաղափարներ ու պատկերացումներ են բացահայտում: Նախ, գյուղում քիչ մարդ էր ընդհանրապես տեղյակ եկեղեցու կառուցման ընթացքին¹³: Գյուղապետի հետ հարցազրույցում ևս հնչել են «մենք», «մեր ուժերով», «մեր համայնքով» բառերը, սակայն շատ արագ պարզվել է, որ այդ «մենքը» իրականում շատ սահմանափակ քանակությամբ մարդկանց խումբ է, որոնք գյուղապետարանի աշխատողներ են ու գտնվում են գյուղապետի ուղղակի ենթակայության տակ: Ավելին, հետագա զրույցում այդ «մենքը» պարզապես վերածվեց «ես»-ի: «Համայնք» բառը գյուղապետի հնչեցմամբ ուներ միանշանակ վարչական միավորի և, մասնավորապես, վարչական կառավարման միավորի (գյուղապետարանի) իմաստ, իսկ եկեղեցու կառուցման նախաձեռնությունը գյուղապետը համարեց իր անձնական գործ՝

12 Եկեղեցին քառանկյունի շինություն է, կողքից կցված ավելի նեղ «գավիթով» և տանիքի մեջտեղը ցցված, զանգակատուն հիշեցնող և խաչ կրող աշտարակով (լուս. 2): Ընդհանուր առմամբ որոշակի նմանություն ունի ավանդական եկեղեցու հետ: Ցավոք, ներս չկարողացանք մտնել, քանի որ փակ էր, իսկ բացողը հասանելի չէր:

13 Հիմարկեքից անցել է երկու տարի, սակայն տարբեր պատճառներով գործը դրանից այն կողմ չի անցել:

Հարց. «Իսկ եկեղեցու կառուցման մեջ միայն գյուղապետարանն է ներգրավված»:

Պատասխան. «Հա, մենակ գյուղապետարանն ա: Այժմ միայն գյուղապետարանը, քանի որ նախաձեռնությունը ես եմ վերցրել, սարքելու եմ, ով կմասնակցի, Աստված իրանց հետ»:

Միջոցները համարվում են համայնքային, քանի որ գոյանում են գյուղապետարանի բյուջեից, սակայն անգամ այդ փաստը չի խանգարում գյուղապետին շեշտադրել այն, որ եկեղեցին իր կյանքի նպատակն է եղել և կառուցվում է իր անձնական նախաձեռնությամբ, ինչն ակնարկում է գյուղապետարանի և գյուղապետի անձնական բյուջեների նույնակա-նացումը: Դրան ավելանում է մեր զրույցի ընթացքում ձևավորված գյուղապետի անձնական լեզենդը՝ եկեղեցու կառուցման հետ կապված. «Կյանքիս երազանք էր, դեռ գյուղապետ էլ չէի, երազում էի, որ փող ունենայի, հարուստ ըլնեի, իմ գյուղում եկեղեցի սարքեի: Նպատակ էր էլի, սիրում էի, էդ քանը սիրում էի, որ լսում էի մի մարդը եկեղեցի ա սարքում, առանց ծանոթ ուզում էի էդ մարդուն ամեն օր պատիվ փամ, չգիտեմ»: Այդ խոսքե-րին հաջորդեց նրա աշխատակցուհու ռեպլիկը. «Ինչու՞ չգիտես, Կորյուն ջան, դուք ունեցել եք փանը սուրբ», ինչին գյուղապետը պատասխանեց. «Հա, երևի էլի, ներքուստ էր, երևի քան կա»:

Հետաքրքիր է, որ փոխգյուղապետի վերաբերմունքը կառուցվող եկեղեցուն շատ նման է գյուղապետի վերաբերմունքին: Առանձին զրույցում իր կրոնական պատկանելության մասին հարցին նա պատասխանեց. «Չէ, ես հիսունական չեմ, ես եկեղեցի եմ սարքում, առաքելական: Ես անձամբ գնացել եմ Մարտունի, վարպետներ եմ բերել, որ քարեր ընտրեն, որ պիտի կառուցվի...», դրանով ևս շեշտելով եկեղեցու կառուցելը որպես իր անձնական առաքելություն:

Հարգազրույցի մեջ գյուղապետը բողոքեց կապալառուից, որն իր անգործությամբ ձգձգում էր շինարարությունը: Թեև գյուղապետը հավաստիացնում էր, որ եկեղեցի ունենալը ժողովրդի ցանկությունն է, և բոլորը պատրաստ են եթե ոչ ֆինանսապես, ապա գոնե ֆիզիկապես մասնակցե-լու, երկու տարի է, ինչ եկեղեցու շինարարությունը անտեղի ձգձգվում էր, և որևէ մեկը գյուղից ցանկություն չհայտնեց այն իրենց ուժերով վերակեն-դանացնել: Փաստորեն, առաքելական եկեղեցու կառուցումը՝ որպես հա-մայնքային ձեռնարկում ներկայացվող երևույթից վերածվում է զուտ անձ-նականի, կոնկրետ անունների հետ սերտորեն կապված, թեև միջոցները գոյանում են համայնքային բյուջեից, որը, այնուամենայնիվ, գտնվում է գյուղապետի բացարձակ տնօրինության տակ: Եթե այս դեպքը համեմա-

տենք նորակառույց եկեղեցիների այլ դեպքերի հետ, կտեսնենք, որ գրեթե բոլոր պարագաներում եկեղեցու կառուցումը կապված է որևէ անձի հետ, հիմնականում ֆինանսավորողի և նախաձեռնողի, որի անունը նաև սովորաբար փորագրված է լինում եկեղեցու պատին և եկեղեցու կառուցումը դառնում է այդ անձնավորության վարկանիշի, սոցիալական ստատուսի, իշխանության ցուցիչներից մեկը¹⁴։ Համայնքն այդ դեպքում հանդես է գալիս, ոչ թե որպես ակտիվ սուբյեկտ, ինչպես տեսնում ենք հիստունականների դեպքում, այլ պասիվ օբյեկտ, որի վրա ուղղված է անհատի կողմից եկեղեցու կառուցման գործողությունը, ինչի արդյունքում այն դառնում է իշխանական և ստատուսային մանիպուլյացիաների առարկա և ենթարկվում ներքին հիերարխիկ փոխակերպումների։

Ամփոփելով նկատենք, որ փաստորեն մեկ գյուղում երկու եկեղեցիների կառուցման գործընթացների ենթատեքստում կարելի է դիտարկել համայնքի և համայնքային մասնակցության տարբեր գաղափարներ և մակարդակներ՝ կոնկրետ շրջանակներ ունեցող կրոնական համայնքի բոլոր անդամների ակտիվ ֆիզիկական մասնակցությունը որպես յուրաքանչյուրի պարտականության և Աստծո բաժնի հատկացման գործում՝ հիստունականների դեպքում և անհատականացված նախաձեռնությունն ու ներդրում անձնական նպատակների իրագործման համար՝ առաքելական եկեղեցու կառուցման դեպքում։ Վերջինիս ընթացքում կրոնական համայնքը հանդես է գալիս որպես վերացական ու պասիվ հասցեատեր ու մեխանիկորեն նույնացվում է վարչական համայնքի հետ։ Հետաքրքրական է, որ առաքելական եկեղեցու կառուցման համար համայնքային բյուջեի միջոցների օգտագործելը հիստունականներին էլ է դարձնում նախաձեռնության պասիվ մասնակիցներ, թեև նրանք դա չեն գիտակցում ու չեն էլ պատրաստվում անձնական միջոց կամ ֆիզիկական ուժ ներդնել «ուրիշի» եկեղեցու մեջ։ Միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ այդ երկու եկեղեցիների կառուցումը որոշ չափով կրոնական և անձնական ազդեցության և կրոնական ու մշակութային լանդշաֆտի վիճարկումն է մեկ գյուղական համայնքի շրջանակներում, որտեղ առաքելականների և հիստունականների կենցաղային հարաբերությունները հիմնականում շատ հաշտ են՝ բազմաթիվ խառը ընտանիքների և տեղական իշխանության հանդուրժողական վերաբերմունքի շնորհիվ, որը հավանաբար ինքարդարացման նպատակով բացատրում են հիստունականների գործունեության «օրինական» լինելով («Մրանք աղանդավոր չեն, սրանք թույլատրված գործունեություն

14 Դրան ես ավելի մանրամասն կանդրադառնամ եմ առաջիկայում տպագրվելիք մեկ այլ հոդվածում։

են ծավալում: Եթե Էջմիածինը թույլատրել է, վարչապետը թույլատրել է, պեչատը դրել է, էդ անունը ինչի՞ ա աղանդավոր»): Սակայն իշխանության դաշտում եկեղեցու կառուցումը ներքին սոցիալական ազդեցության և իշխանության վեկտորների վերաձևավորման հարց է, որի լուծումը ընթանում է կրոնական ոլորտում, քանի որ հենց այդ ոլորտում գյուղը բաժանվում է իրար մշակութայնորեն, գաղափարապես և սոցիալապես հակադրվող խմբերի: Իհարկե ներկայում, քանի դեռ առաքելական եկեղեցին կառուցված չէ, դժվար է գուշակել, թե ինչպես է դասավորվելու գյուղի կրոնական ու սոցիալական կյանքը եկեղեցու գործարկման և, հատկապես, քահանայի՝ գյուղի կրոնական «դաշտ» մտնելուն պես: Դա հավանաբար կդառնա մեկ այլ հետազոտության առարկա:

ДВЕ ЦЕРКВИ, ДВЕ ОБЩИНЫ: СОЦИАЛЬНО-РЕЛИГИОЗНЫЙ КОНТЕКСТ НОВОПОСТРОЕННЫХ ЦЕРКВЕЙ

Юлия Антонян

Резюме

В статье исследуются некоторые вопросы антропологии современного церковного строительства в Армении. В частности, рассматривается случай из полевой практики автора, который не только иллюстрирует реалии религиозных процессов в Армении, но и представляет собой хорошие возможности теоретизации этих процессов. Речь идет о строительстве двух церквей в селе Лчашен Гегаркуникского марза, которые принадлежат к разным религиозным направлениям (пятидесятникам и армянской Апостольской Церкви), в контексте которого представлены существующие взаимоотношения между двумя разными религиозными общинами, перегруппировка культурных и социальных позиций и статусов, а также выявлен ряд внутренних религиозно-культурных противоречий.

Ключевые слова: церковь, община, пятидесятники, религиозность.

TWO CHURCHES, TWO COMMUNITIES: SOCIAL AND RELIGIOUS CONTEXT OF NEWLY BUILT CHURCHES

Yulia Antonyan

Summary

The article examines some questions of the anthropology of contemporary church construction in Armenia. In particular, an ethnographic case-study is addressed, which is not only illustrates realities of religious processes and developments in Armenia, but also provides good opportunities for theorizing on them. The case is about the construction of two churches in the village of Lchashen, Gegharkunik province, belonging to different religions (Pentecostals

and Armenian Apostolic Church). In the context of the construction processes the ongoing relationships between two religious communities are analyzed, re-organization of social and cultural positions and statuses is addressed and some differences in religious and cultural perceptions are outlined.

Keywords: church, community, Pentecostals, religiosity.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱՀ	— Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ	— Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ	— Գարեգին սարկաւազ Հովսէփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնից
ԳՍ	— Գարեգին Սրվանձտյանց
ԵԼՄ	— Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան
ԷԱԺ	— Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ	— Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ	— Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ	— Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ	— Հին աւանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ	— Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ	— Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ	— Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ	— Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ	— Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ	— Վկայություն
ՔՀ	— «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ	— Мифы народов мира
СЭ	— Советская этнография
СПГУ	— Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ	— Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14.	The types of money and their ritual significance
<i>Armine Zohrabyan</i>	156
15.	Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets
<i>Lilia Avanesyan</i>	168
16.	Necklaces with dragon symbols
<i>Astghik Israelian</i>	179
17.	On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships
<i>Lianna Gevorgyan</i>	193

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18.	Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia)
<i>Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan</i>	206
19.	The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks
<i>Ester Khemchyan</i>	217
20.	The soul outside of the body in Armenian tales of magic
<i>Tamar Hayrapetyan</i>	231
21.	The Hisnakats (Forty days) feast epiphany
<i>Hasmik Abrahamyan</i>	243
22.	On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield
<i>Artak Dabaghyan</i>	255
23.	Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant
<i>Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjiyan</i>	263
24.	Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed
<i>Smbat Hakobyan</i>	269
25.	Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research)
<i>Sose Grigoryan</i>	279

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26.	Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats
<i>Arsen Bobokhyan</i>	290
27.	Sacred objects from medieval Sagmosavank
<i>Ashot Manucharyan</i>	302
28.	Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region
<i>Hagop Tcholakian</i>	313

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458

XII. MINOR FOLKLORE GENRES

41.	Thematic manifestations of children's humor <i>Armen Sh. Sargsian</i>	470
42.	Folklore and ethnographic materials in the Vedi region <i>Svetlana Vardanyan, Hasmik Margaryan</i>	484
43.	Distinctive Armenian words in the dialect of Turkey's Hamshentsi <i>Sergey Vardanyan</i>	491
	Abbreviations	503

**ՀԱՊԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

XVII

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ
Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին նվիրված ժողովածու

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

ARMENIAN FOLK CULTURE

XVII

TRADITION AND MODERNITY IN ARMENIAN CULTURE
Festschrift for Stepan Lisitsian on the occasion of his 150th birthday

Խմբագիրներ՝
Հարություն Մարության,
Թամար Հայրապետյան,
Սուրեն Հոբոսյան

Էջադրում և ձևավորում՝
Արթուր Հարությունյան

ISBN 978-9939-9178-2-5

9 789939 917825

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԱՌԱԿԱՆ ԴԱՏՈՑ ԱՆԱԿՈՒՅԹՈՒՄ